Урок. Подвоєння букв і подовження приголосних

Урок засвоєння нових знань і формування умінь (комбінований) · 45 хв

«Як паросць виноградної лози, плекайте мову.» — Максим Рильський

Проблемне питання уроку: Чому в словах життя і щастя, осінній і скляний однакові на слух закінчення передаємо то однією, то двома буквами?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає чотири причини подвоєння букв і подовження приголосних та наводить по два приклади до кожної. • Учень/учениця розрізняє подвоєння й подовження та формулює, у чому полягає різниця.	• Учень/учениця застосовує правило вибору н чи нн у прикметниках і дієприкметниках. • Учень/учениця знаходить і виправляє помилки в написанні слів із подвоєнням і подовженням. • Учень/учениця пояснює написання слів життя, тінню, законний, оббігти, посилаючись на умову правила.	• Учень/учениця усвідомлює значення мовної норми для точності письма й поваги до читача.

Базові поняття і терміни

подвоєння букв, подовження приголосних, твірна основа, префікс, суфікс, м’які зубні та пом’якшені шиплячі приголосні, орфограма.

Форми роботи

- фронтальна бесіда й мозковий штурм із письмовими відповідями
- робота з текстом підручника
- робота в парах із заповненням таблиці
- спостереження за прикладами й складання алгоритму
- редагування речення з помилками

Обладнання та реактиви

- Підручник Ющука, § 37 (с. 130-131)

- Таблиця «Причини подвоєння букв і подовження приголосних» на слайді або великому аркуші
- Аркуші для пар із порожньою таблицею «Умова, приклади, коли подовження немає»
- Український правопис 2019 року (розділ про подвоєння та подовження) для перевірки сумнівних слів

Демонстрації

- Слова законний, осінній, щоденний поруч зі словами юний, скляний, олов’яний — де на межі основи й суфікса зустрілися дві н, а де ні
- Таблиця «Подвоєння на межі частин слова» з прикладами оббігти, беззмінний, піднісся, юннат — однакові приголосні зустрічаються на межі префікса й кореня, кореня й суфікса, дієслівної форми й частки
- Пара нездола́нний і нездо́ланий поруч зі словами свяще́нний і вихований — кількість н залежить від наголосу та від того, прикметник це чи дієприкметник
- Слова життя, знання, колосся, тінню, ніччю поруч зі словами щастя, радістю, жовчю — подовження буває лише між двома голосними

Міжпредметні зв'язки

- Література — речення з творів Л. Костенко та Ю. Яновського використовуємо як матеріал для спостереження за написанням
- Історія — походження назв на -щина (козаччина, Донеччина, Вінниччина) від слів козацький, донецький, вінницький

Місце уроку в темі

Попередній урок: Спрощення в групах приголосних (§ 36). Спираємося на вміння виділяти префікс, суфікс і твірну основу слова.

Наступний урок: Узагальнення з орфографії приголосних і самоперевірка за тестами «Перевірте себе» (§§ 27–37).

Безпека

- Під час обміну заповненими таблицями в парах переходимо лише за сигналом учителя, проходи між партами вільні від сумок.
- Слайд із таблицею вчитель показує з екрана проєктора, до екрана й кабелів учні не підходять, відстань до екрана не менша за два метри.
- Сумнівні слова перевіряємо в Українському правописі 2019 року у виданні, яке роздав учитель, без виходу в інтернет на сторонні сторінки.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, пише на дошці тему «Подвоєння букв і подовження приголосних».

Учні: Вітаються, відкривають зошити й підручник Ющука на § 37, записують дату й тему.

Привітання, перевірка готовності, запис теми в зошит.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм. Читає запитання по черзі, учні відповідають письмово одним рядком у зошиті, потім учитель вибірково озвучує правильні відповіді.

Учні: Кожен письмово відповідає в зошиті одним рядком, звіряє відповідь із відповіддю вчителя й виправляє її.

1. Яка тема була на попередньому уроці? Очікується відповідь «Спрощення в групах приголосних» (§ 36). 2. Як визначити префікс і суфікс у слові? Очікується відповідь, що потрібно добрати спільнокореневі слова. Частина перед коренем є префіксом, частина після кореня є суфіксом. Наприклад, у слові законний суфікс -н- стоїть після кореня закон. 3. На які питання відповідає іменник в орудному відмінку? Очікується відповідь «ким? чим?», наприклад, радістю. 4. Що називаємо твірною основою? Очікується відповідь, що це основа, від якої твориться слово, наприклад, закон у слові законний (Ющук, с. 130). 5. Розберіть за будовою слово беззмінний. Очікується відповідь «без-» префікс, змін корінь, -н- суфікс, -ий закінчення.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три пари слів із протиріччям у написанні, ставить проблемне питання. Читає епіграф і пропонує пов’язати його із запитанням.

Учні: Порівнюють слова, висловлюють припущення по одному реченню, слухають епіграф, записують проблемне питання.

Три пари слів на слайді. - законний і юний. В обох перед закінченням стоїть н, а букв н то дві, то одна. - життя і щастя. В обох закінчення -я, а приголосний то подовжено, то ні. - нездола́нний і нездо́ланий. Букви ті самі, різниться наголос і кількість н (Заболотний, с. 110). Питання до класу. Що здивувало вас у цих парах? Очікується відповідь, що слова схожі на слух, а пишуться по-різному. Учитель зачитує епіграф Максима Рильського «Як парость виноградної лози, плекайте мову» й пояснює, що плекати мову означає зважати навіть на одну букву. Проблемне питання уроку записують у зошит. Чому в

словах життя і щастя, осінній і скляний однакові на слух закінчення передаємо то однією, то двома буквами? До нього повернемося в рефлексії.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності. Керує читанням тексту підручника, показує демонстрації поруч із правилом, запитує про спільне в прикладах, контролює заповнення таблиці в парах.

Учні: Читають текст, заповнюють таблицю, спостерігають за прикладами, складають алгоритм, працюють у парах, звіряють результат із висновком класу.

Активність 1 (7 хв). Робота з текстом підручника, § 37 (Ющук, с. 130, пункти 1 і 2). Учні мовчки читають перші два пункти й заповнюють у зошиті таблицю «Де зустрілися однакові приголосні» і «Приклади». Очікувана таблиця має такі рядки. - Префікс і твірна основа, наприклад, оббігти, беззмінний, роззиратися, ввечері, ззаду, возз'єднаний. - Основа на н і суфікс -н-, наприклад, законний, осінній, щоденний, вершинний. - Дієслівна форма на с і частка -ся, наприклад, піднісся, пасся. - Складні слова, наприклад, юннат, піввікна, військкомат. - Фонетичні зміни, наприклад, козаччина, Донеччина, Вінниччина, а також лляний, бовваніти, овва, ссати. Питання. Чому не подвоюємо н у словах юний, скляний, олов'яний, дерев'яний? Очікується відповідь, що на межі кореня й суфікса немає двох н (Ющук, с. 130). Висновок для зошита. Подвоєнням називають випадковий збіг однакових приголосних на межі частин слова (Ворон, Солопенко, с. 71). Показуємо демонстрації 1 і 2. Активність 2 (7 хв). Спостереження за прикладами «н чи нн» (Ющук, с. 131; Заболотний, с. 110). Учитель записує на дошці дві групи слів. - Група 1. нескінче́нний, страше́нний, здорове́нний, нездола́нний, свяще́нний, блаже́нний. - Група 2. вихований, написаний, зібраний, захоплений, юний, шалений, скажений, жаданий, нежданий. Питання. Що спільного в словах групи 1? Очікується відповідь, що наголос падає на суфікс -е́нн- або -а́нн-, а слова означають велику міру якості (нескінче́нний, страше́нний, здорове́нний) або мають старослов'янське походження (свяще́нний, блаже́нний). Що спільного в словах групи 2? Очікується відповідь, що це дієприкметники й кілька прикметників, у яких пишемо одну н. Для порівняння показуємо речення Л. Костенко «Світ незбагне́нний здалеку і зблизька» і «Ідy, як заворожена». Демонстрація 3 пояснює, чому нездола́нний пишемо з нн, а нездо́ланий з однією н. Учні складають алгоритм. 1. Визнач суфікс і чи падає на нього наголос. 2. Якщо суфікс -е́нн- чи -а́нн- наголошений і слово означає велику міру якості або походить зі старослов'янської, пиши нн. 3. Якщо це дієприкметник або слово типу юний, шалений, скажений, жаданий, нежданий, пиши одну н. 4. В іменниках на -ість зберігай написання прикметника, наприклад, нескінче́нність, але вихованість. Активність 3 (7 хв). Заповнення таблиці в парах «Подовження м'яких зубних і пом'якшених шиплячих» (Ющук, с. 131). Пари отримують аркуш із трьома стовпчиками «Умова», «Приклади», «Коли подовження немає» і заповнюють його за текстом підручника та за прикладами вчителя. Очікувана таблиця. - Іменники середнього роду, наприклад, життя, знання, колосся, гілля, знаряддя. Подовження немає в назвах малих істот, наприклад, теля, кошеня. - Орудний відмінок іменників жіночого роду перед -ю, наприклад, сіллю, міццю, міддю, тінню, ніччю, подорожжю. Подовження немає, якщо приголосний не між голосними, наприклад, радістю, жовчю. - Окремі слова, наприклад, Ілля, суддя, рілля, стаття, спросоння, навмання, зрання, ллю. Подовження немає в родовому відмінку множини статей і в словах бажань, облич. Губні та р не подовжуються, наприклад, матір'ю, любов'ю, кров'ю. Перший висновок вголос. Подовження буває лише між двома голосними. Для закріплення показуємо демонстрацію 4 і речення Ю. Яновського «Я не міг важити вашим життям», у якому слово життям має подовжений т.

Закріплення 9 хв

Учитель: Видає завдання по черзі, організовує перевірку. Кожне завдання виконується за 2-2,5 хвилини, відповіді перевіряють у парах.

Учні: Виконують завдання письмово в зошитах, перевіряють відповіді сусіда по парті, виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом «Одне речення». Контролює час, запрошує двох-трьох учнів зачитати відповіді.

Учні: Усно називають умову, потім письмово відповідають на проблемне питання, вибірково зачитують написане.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Пояснює базове завдання та завдання за вибором, коротко показує, як використати алгоритм вдома.

Учні: Записують домашнє завдання в щоденники, ставлять запитання.

Завдання для закріплення

1. Із поданих слів випишіть ті, у яких є подвоєння чи подовження, і назвіть причину. Слова оббігти, юний, законний, піднісся, Вінниччина, життя, скляний.

Відповідь: Оббігти (префікс об- закінчується на б, корінь починається на б). Законний (основа закон на н і суфікс -н-). Піднісся (дієслівна форма на с і частка -ся). Вінниччина (фонетична зміна суфікса -цьк- у слові вінницький). Життя (м'який приголосний т між двома голосними в іменнику середнього роду). Слова юний і скляний пишемо з однією н, бо двох однакових приголосних на межі частин слова немає.

2. Розкрийте дужки й поясніть вибір н чи нн. Слова страше́н(н)ий, шален(н)ий, свяще́н(н)ий, вихован(н)ий, юн(н)ий, здорове́н(н)ий.

Відповідь: Страше́нний (наголошений суфікс -е́нн-, велика міра ознаки). Шалений (одна н). Свяще́нний (наголошений суфікс старослов'янського походження). Вихований (дієприкметник, одна н). Юний (одна н). Здорове́нний (наголошений суфікс, велика міра ознаки).

3. Поставте іменники в орудний відмінок однини й поясніть, де є подовження. Слова тінь, сіль, радість, ніч, жовч, подорож.

Відповідь: Тінню, сіллю, радістю, ніччю, жовчю, подорожжю. Подовження в словах тінню, сіллю, ніччю, подорожжю, бо приголосний стоїть між двома голосними. У словах радістю й жовчю перед ним стоїть інший приголосний, тому подовження немає.

4. Знайдіть і виправте помилки в реченні, поясніть кожне виправлення. Осіний вітер гнув гіля, і я йшов навманя стежкою через поле.

Відповідь: Осінній вітер гнув гілля, і я йшов навмання стежкою через поле. Осінній (основа осін на н і суфікс -н-, тому нн). Гілля (іменник середнього роду, м'який приголосний л між двома голосними). Навмання (слово із списку слів із подовженням, н стоїть між двома голосними).

Диференціація

Сильним: Поясніть різницю в значенні й написанні словосполучень горобиний скік і горобинний відвар, журавлиний ключ і журавлинний відвар. Від яких слів утворено ці прикметники і чому одні пишемо з н, інші з нн? Очікувана відповідь. Горобиний утворено від горобець, журавлиний від журавель (суфікс -ин-, одна н). Горобинний утворено від горобина, журавлинний від журавлина (основа на н і суфікс -н-, тому нн) (Заболотний, с. 111).

Підтримка: Картка-опора. Крок 1. Знайди слово, від якого утворено прикметник. Крок 2. Перевір, чи його основа закінчується на н і чи далі стоїть суфікс -н-. Зразок на іншому прикладі. Слово вершинний утворено від вершина, основа вершин закінчується на н, суфікс -н-, тому пишемо нн. Слово скляний утворено від скло, тут суфікс -ян- і двох н немає, тому пишемо одну н. Завдання для слабших. За зразком поясніть написання слів щоденний і дерев'яний.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати правило § 37 (Ющук, с. 130-131), скласти за алгоритмом із уроку по два приклади до кожної причини подвоєння або подовження. Виконати вправу 179 на с. 133.

За вибором: Написати висловлення з 5-8 речень на тему «Електронна чи паперова книжка?», використавши щонайменше три слова з подвоєнням або подовженням. Підкреслити ці слова й підписати причину (за вправою 254 з підручника Заболотного).

Рефлексія

Прийом «Одне речення» (4 хв). Спершу усно, за 30 секунд: кожен називає сусідові по парті одну умову, за якої букву подвоюємо чи подовжуємо. Потім письмово, 2 хвилини: відповідь на проблемне питання в 2-3 реченнях. Наприкінці 1,5 хвилини двоє-троє учнів зачитують написане. Очікувана відповідь. Однакові на слух закінчення пишемо по-різному, бо кількість букв залежить від будови слова. Подвоюємо, якщо на межі частин слова зустрілися однакові приголосні (законний, оббігти), якщо наголошений суфікс -е́нн- чи -а́нн- вказує на велику міру ознаки (страше́нний) або якщо м'який приголосний стоїть між двома голосними (життя, тінню). Без цих умов пишемо одну букву (юний, щастя, радістю).

Історична довідка

Подовження м'яких приголосних є фонетичним процесом, притаманним українській мові (Ворон, Солопенко, с. 71). Наприклад, подовжений ч у словах козаччина, Донеччина, Вінниччина виник унаслідок фонетичних змін зі слів козацький, донецький, вінницький, у яких є суфікс -цьк- (Ющук, с. 130).

Джерела:

- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 129, 130
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 130
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 130, 131
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 131
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 131, 132
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 133
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 133, 134

- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 134
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 135